

СИНТАКТИЧНО ОПИСАНИЕ НА ПРЕДИКАТИВИТЕ ЗА ФИЗИОЛОГИЧНО СЪСТОЯНИЕ¹

Марина Джонова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SYNTACTIC DESCRIPTION OF PHYSIOLOGICAL STATE CONSTRUCTIONS

Marina Dzhonova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The paper examines the argument structure of constructions containing physiological-state predicative words in the contemporary Bulgarian language. The source material was extracted from the Bulgarian National Corpus and informal web communication. A comparison with corresponding stative verbs is made. The research reveals that the constructions under consideration include predicative adverbs (*toplo, priyatno*), predicative nouns (*zhega*) or predicative adjectives (*gladen*). Sentences containing explicit or implicit experiencer arguments are discussed along with the possibilities for expressing the stimulus and the locative argument as well as the constraints over complement sentences. The analysis of the empirical data leads to conclusions about the common argument structure of constructions with a predicative word denoting a physiological state.

Key words: predicates, stative constructions, argument structure, Bulgarian language

¹ Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*, подкрепен от Фонд „Научни изследвания“ в рамките на конкурса *Проекти по програма за двустранно сътрудничество – България – Русия 2019 – 2020 г.* (Договор № КП 06 РУСИЯ/23 от 2020 г.). Изказвам благодарност за подкрепата.

В статията се прави синтактично описание на конструкциите с предикатив за физиологично състояние в българския език. Акцентът е поставен върху конструкциите с предикативно наречие от типа на *топло, добре*, които означават временно състояние, свързано с външен стимул. Съпоставят се случаите с експлицитно изразен експериментер (*топло ми е, добре ми е, приятно ми е*) и случаите с генеричен експериментер (*топло е*). Представят се приликите и разликите при синтактичното описание на предикативите за физиологично състояние и част от предикативите за сетивно възприятие, като се прави съпоставка с аргументната структура на съответните глаголи за физиологично състояние. Разглеждат се възможностите за изразяване на аргументите със семантичната роля локатив и стимул. Обръща се внимание и на ограниченията, които предикативът налага върху броя или семантиката на аргументите.

Конструкциите с предикатив за физиологично състояние са изследвани от редица автори. А. Вежбицка (1988) посочва, че физиологичното усещане се дължи на общото състояние на външната среда. М. Коритковска (1990) прави класификация на предикативите за състояние в българския и в полския език според типа стимул и типа анализатор на възприятието. Подробно съпоставително изследване на предикативните конструкции в българския и руския език прави А. А. Градинарова (Градинарова 2010, 2017). Авторката описва различните формални типове предикативни конструкции, като отбелязва, че конструкциите с експериментер подлог от типа *гладен съм* не включват в своята семантика компонента „непосредствено възприемане от външен наблюдател“: *Он голоден, но не показва това* (Градинарова 2010: 36).

Настоящото изследване се основава на примери от Българския национален корпус (Коева и др. 2012), Речника на българския език (РБЕ 1977 – 2015), както и от неофициална интернет комуникация².

Предикатите за физиологично състояние могат да бъдат глаголи или конструкции с предикативна дума. На първо място тук се представя аргументната структура на глаголите за физиологично състояние, за да се очертаят приликите и разликите с аргументната структура на съответните конструкции с предикатив за физиологично състояние. Глаголите за физиологично състояние приписват семантичната роля експериментер на централния си аргумент. Той може да бъде подлог – при *боледам, мръзна, студувам*, пряко допълнение – при *боли ме, сърби ме*,

² В примерите в текста е запазен правописът от оригиналния източник.

мъчи ме, или непряко допълнение – при студене ми, люти ми, горчи ми, пари ми, киселее ми.

Вторият аргумент при разглежданите предикати е локатив и означава частта на тялото, свързана с даденото физиологично състояние – *боли ме главата, пари ми на краката* (вж. Джонова 2003). При част от предикатите (*боли, сърби, смъди, убива, стиска*) тази семантична роля се приписва на подлога в изречението. При друга част от предикатите (*пари, люти, горчи, студене*) семантичната роля локатив се приписва на обстоятелственото пояснение, което е аргумент на предиката.

Бях изпушил почти едно пакетче цигари, в устата ми горчеше, сърбяха ме очите.

Още два кемера ще препаше... Той даже знаеше мястото, където те щяха да легнат – отгоре, над първия кемер, където сега нещо му хладнее.

Сестра ѝ бе настинала, тя също чувстваше, че носът я смъди. Обаче лицето силно го смъдеше.

Предикатите за физиологично състояние може да имат и триаргументна структура – с аргумент експериенцер, локатив и стимул. Когато локативът е семантичната роля на подлога, стимулът е изразен с предложна фраза или комплементно да-изречение:

Болят ме очите от компютъра/да чета на компютъра.

Гърбът я болеше от неудобното свито положение, коленете ѝ се бяха охлузили, очите ѝ смъдяха от финия невидим прах, който се стелеше над разкопките.

Издрасканите ръце ни смъдяха от солената вода.

При друга част от предикатите стимулът може да бъде или ролята на подлога, или на предложна от-фраза:

От това (стимул) им горчи в устата.

Уж се опитвах да задрема върху одъра си, след като духнах борината, но нищо не излезе – дъските (стимул) ми убиваха нетърпимо.

Искам да кажа – и с този портфейл в задния джоб, който не ми убива кой знае колко.

Значи сутрин да си мия очите и да ми люти от сапуна.

Пушекът вече не му люти, вятърът е обърнал посоката.

От много сладко на човек започва да му горчи.

Когато аргументът със семантичната роля експериенцер е имплицитен, неговото съдържание може да се уточнява от експлицитно изразения локатив поради задължителната корелативна връзка между двата аргумента:

Нова глътка пареше в гърлото ми, срв.: Нова глътка ми пареше в гърлото.

Възможно е имплицитният експериенцер да представлява множество, в което се включва и самият говорещ:

*Грабнах отново ръката му, свих пръстите ѝ, помъчих се да заглавя перото между тях. И се сепнах: страшно **пареше** тая ръка!*

*Знаеш ли как **боли** от зъбите на акулата?*

Съдържанието на имплицитния експериенцер може да се разбира от контекста:

*Дебелият слой горещ прах влизаше като вода в леките ми сандали и **пареше** до болка.*

*Онова лекарство, дето ми го даде, **горчи**.*

Може да се обобщи, че при глаголите за физиологично състояние основните аргументи са експериенцер, стимул и локатив, като се наблюдават разлики при синтактичното представяне на тези аргументи, както и по отношение на комплементните изречения, които могат да имат разглежданите глаголи.

Предикативни конструкции за физиологично състояние

Конструкциите с предикатив за физиологично състояние имат идентична семантична структура с глаголите, означаващи физиологично състояние и сетивно възприятие. Семантичните роли на аргументите са експериенцер, стимул и локатив. Тук се представят приликите и разликите по отношение на аргументната структура на конструкциите с предикатив и глаголите за физиологично състояние.

От формална гледна точка конструкциите с предикатив са три типа: конструкции с експериенцер подлог и предикативно прилагателно или наречие (*гладен съм, жаден съм, болен съм, здрав съм, добре съм, зле съм*); конструкции с експериенцер допълнение и предикативно съществително или наречие (*гъдел ме е, жега ми е; топло ми е, студено ми е, добре ми е, солено ми е, удобно ми е*); конструкции с имплицитен експериенцер и предикативно съществително или наречие (*жега е, хладно е, студено е*) (вж. Александрова 2019: 88 – 89, Стаменов 2021). А. А. Градинарова включва и конструкциите с предикативни причастия като *уморено ми е, отпаднало ми е* (Градинарова 2010: 41, вж. също Александрова 2019: 89). В позицията на предикатив може да стои и въпросителното местоимение *какво*, като се среща и синонимната конструкция с *има*. И двете конструкции се отнасят до състоянието, положението, качеството на някого или нещо

(РБЕ), като това състояние може да бъде както физиологично, така и емоционално.

Аз съм здрав, какво ми е?

Еди, какво ти е? Да не си болен?

Какво ви е? – попита загрижено жената [...] – Нищо ми няма. Много бях жаден.

Какво ти има, болен ли си, мило?

Важно е да се посочи, че при конструкциите с експериенцер допълнение е налице възможността този аргумент да не се изразява експлицитно (*топло, студено, хладно, жега; удобно; солено, кисело (ми) е*), но семантиката на предикативната конструкция се запазва само когато съответното състояние се поражда от външен стимул, напр. състоянието на околната среда или вкусовите качества на храната. При липсата на външен стимул конструкцията означава физиологично състояние само ако експериенцерът е изразен експлицитно (срв. *добре ми е, зле ми е – добре е, зле е*).

Прави впечатление, че само част от конструкциите имат съответен предикат за физиологично състояние: *студенее ми – студено ми е, киселее ми – кисело ми е, лютти ми – люто ми е, горчи ми – горчиво ми е*. Подобни съответствия не са налице при конструкции като *жега ми е, добре ми е, зле ми е, удобно ми е, топло ми е, горещо ми е*.

Тук се прави подробно синтактично описание на конструкциите с експериенцер допълнение, тъй като при тях са възможни различни синтактични реализации на аргументите в сравнение с конструкциите с експериенцер подлог, които имат едноаргументна структура (напр. *здрав съм, добре съм*).

Голямата част от разглежданите предикативи за физиологично състояние приписват семантичната роля експериенцер на дателното допълнение (*жега ми е; топло ми е, студено ми е, хладно ми е, добре ми е, зле ми е, лошо ми е; солено ми е, кисело ми е; удобно ми е*).

*А на мен все **ми** е студено.*

*Веднъж, пак бяхме цяла компания, 53 зима беше, студ, но **на нас ни** е горещо, нали разбираш.*

*Аз те пазя от слънцето да не **ти** е жега и да не почернееш, а ти си седнала да ми се подиграваш!*

Подобно на глаголите за физиологично състояние при конструкциите с предикатив (*студено/топло ми е*) стимулът е пропозиция и може да се изрази с комплементно изречение (вж. Коева 2019). При предикативите е налице ограничение по отношение на комплементизатора – комплементното изречение се въвежда само със съюза *да*.

Важна особеност при предикативите, които означават състояние, причинено от външен стимул, е наличието на кореферентна връзка между дателния експериенцер и подлога в комплементното изречение:

Студено ми е да излизам.

...Сега ще чакам лятото, студено ми е да бърникам сега (по автомобила).

Когато експериенцерът е имплицитен, той представлява множество от епистемични субекти (вж. Ницолова 2001: 175), като в това множество задължително се включва референтът на подлога в комплементното изречение:

Твърде студено бе да чакаме отвън и седнахме на кожените седалки вътре.

Възможно е множеството от епистемични субекти да се уточнява и от глагола в главното изречение, ако той изразява субективна преценка, както е в следния пример:

На Вълкодав му се стори, че в пещерата е топло.

Конструкцията с експлицитен и генеричен експериенцер могат да представят противопоставянето между субективното усещане и обективното състояние на околната среда, както е в следния пример:

Как така ще им е студено, като е топло.

Стимулът може да се изрази и с номинализация – предложна за-фраза:

Студено ми е за разходка (= да се разхождам).

Когато експериенцерът в конструкцията е имплицитен, глаголет в комплементното изречение може да бъде безличен, като в тези случаи експериенцерът е с генерично значение.

Студено беше да се седи тук вън и те се запътиха към близкото кафене.

Стимулът може да бъде номинализация (предложна за-фраза) и при липсата на експлицитен експериенцер:

Адски студено е за лов (= да ходя/ходим/ходите/се ходи на лов).

Студено е за море, дъждовете и градушките ще продължат.

Все още е сравнително топло или по-скоро приятно хладно е за среднощни разходки по улиците на Силистра.

Много е топло за чай.

При сравнение с аргументната структура на други семантични класове предикативи се забелязва, че при част от тях (напр. при предикативите за знание) е налице противопоставяне по признака фактивност/нефактивност при изразяване на стимула с комплементно че-

или да-изречение (*Защото те познавам и ми е известно, че отговаряш тъй, когато нещо не ти е ясно; Друг такъв пример не ми е известно да има у нас*, вж. Ницолова 2001: 190). При конструкциите с предикатив за физиологично състояние е налице подобно противопоставяне при изразяването на стимула с предложна фраза. Докато предложната за-фраза е свързана с пресупозицията за нефактивност на стимула и съответства на комплементно да-изречение, предложната от-фраза е свързана с пресупозицията за фактивност на стимула.

Топло ми е от силното слънце.

При съпоставка с инхоативните конструкции за физиологично състояние се забелязва, че при тях стимулът се изразява единствено с предложна от-фраза.

Момичетата пък, завиждаха ли, или им стана студено от утринния хлад, току подвикнаха от колата...

Лин придържа шала още по-плътно около себе си, защото ѝ стана студено от мразовитата есенна утрин.

Водата беше топла, но от дрехите му стана хладно.

Третият аргумент при предикативите за физиологично състояние е предложна фраза със семантичната роля локатив – частта на тялото, свързана със съответното състояние. Най-често локативът се въвежда с предлога *на*, но се срещат и други локативни предлози, като *в* и *зад*.

Старшината потропа с ботуши, сякаш му беше студено на краката.

Студено ми е на врата.

Студено ми е на зурлата – продумала свинята. – Май че зимата наближава.

Само като говоря за това, ми става приятно на цялото тяло.

Възможно е едновременното изразяване на аргумента стимул и аргумента локатив с предложни фрази съответно с предлога *от* и *на*, както е в следните примери с инхоативни конструкции:

Тази сутрин даже ми стана студено на ръцете от сутрешния хладен и леко влажен въздух.

Настрадин пресекливо въздъхнал, усетил, че му става топло не само на лицето, но и в корема.

Наблюдават се някои различия между синтактичната реализация на предикатива и съответния глагол за физиологично състояние. Глаголите *студенее*, *хладнее* не могат да имат комплементно изречение. При тях в подложна позиция е възможен аргумент със семантичната роля стимул: *термосът студенееше под мишницата му; оковите*

студенееха по снагата ми. В това отношение тези предикати показват сходно поведение с предикатите за сетивно възприятие – *соленее, киселее, люти, пари*, които могат да имат аргумент в подложна позиция, но не могат да имат комплементно изречение.

По отношение на обстоятелствените пояснения за време трябва да се отбележи, че в българския език те трябва да се разглеждат като адюнкти, макар до голяма степен представянето на временно състояние на околната среда да е свързано с посочването на конкретно време и/или място. Тяхната употреба не е задължителна дори при конструкциите с имплицитен експериенцер:

Тук не е ли твърде студено? — Само е влажно.

В мазето беше влажно и хладно.

Ала вътре в малката колиба на всички им бе топло и уютно.

Цяла седмица беше необичайно топло.

Такава жега е тия дни.

Въз основа на анализа на емпиричните данни може да се обобщи, че при предикатите и предикативите за физиологично състояние се очертават няколко групи, което е свързано с типа физиологично състояние и типа стимул. Налице е ясна връзка между семантиката на предикатива и неговите аргументи. Изследваната група предикативи за физиологично състояние приписват на своите аргументи семантичната роля експериенцер, локатив и стимул. Подобно на другите семантични групи предикативи (напр. за ментално, за емоционално състояние) аргументът експериенцер може да не е изразен експлицитно. Аргументът със семантичната роля локатив се изразява с предложна фраза, като е налице кореферентна връзка между този аргумент и експериенцера в изречението. Стимулът е пропозиция, затова при някои предикативи той се изразява с комплементно *да*-изречение. Прави впечатление, че съществуват разлики в значението и синтактичната реализация на предикатите и предикативите за физиологично състояние.

ЛИТЕРАТУРА

Александрова 2019: Александрова, Т. Някои акомодационни характеристики на простите синтактични групи от структурния тип безличен глагол → да-конструкция с личен глагол: V_1 (безличен) → да V_2 (личен). [Aleksandrova, T. Nyakoi akomodatsionni harakteristiki na prostite sintaktichni grupi ot strukturniya tip bezlichen glagol → da-konstruktsiya s lichen glagol: V_1 (bezlichen) → da V_2 (lichen).] // *Български език*, 2019, № 4, 80 – 103.

- Вежбицка 1988:** Wierzbicka, A. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988 (SLCS, Vol. 18).
- Градинарова 2010:** Градинарова, А. А. Безличные конструкции с дательным субъекта и предикативом на -о в русском и болгарском языках. [Gradinarova, A. A. Bezlichnye konstruksii s datel'nyum sub''ekta i predikativom na -o v russkom i bolgarskom yazykah.] // *Българска русистика*, 2010, № 3 – 4, 34 – 55.
- Градинарова 2017:** Градинарова, А. А. *Очерки по сопоставително-му синтаксису болгарского и русского языков*. [Gradinarova, A. A. Ocherki po sopostavitel'nomu sintaksisu bolgarskogo i russkogo yazykov.] София: Изток – Запад, 2017.
- Джонова 2003:** Джонова, М. Изразяване на подлога в изреченията от типа *боли ме глава*. [Dzhonova, M. Izrazyavane na podloga v izrecheniyata ot tipa *boli me glava*.] // *Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*. Научни трудове, т. 41, кн. 1, Филология. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2003, 117 – 123.
- Коева 2019:** Коева, Св. Комплементите в български. [Koeva, Sv. Komplementite v balgarski.] // *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019, 57 – 68.
- Коева и др. 2012:** Koeva, S., I. Stoyanova, S. Leseva, T. Dimitrova, R. Dekova, E. Tarpomanova. The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design. // *Journal of Language Modelling*, 2012, Vol. 0, No. 1, 65 – 110.
- Коритковска 1990:** Коритковска, М. Аргументи от типа Experiencer и проблеми на съпоставителния синтактичен анализ на българския и полския език. [Koritkovska, M. Argumenti ot tipa Experiencer i problemi na sapostavitelniya sintaktichen analiz na balgarskiya i polskiya ezik.] // *Съпоставително езикознание*, 1990, № 3, 5 – 13.
- Ницолова 2001:** Ницолова, Р. Значение и граматични особености на сложните изречения с предикати за знание в българския език. [Nitsolova, R. Znachenie i gramatichni osobenosti na slozhnite izrecheniya s predikati za znanie v balgarskiya ezik.] // *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2001, 174 – 192.

РБЕ 1977 – 2015: *Речник на българския език.* [Rechnik na balgarskiya ezik.] София: Институт за български език, 1977 – 2015. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> (10.01.2022).

Стаменов 2021: Стаменов, М. Конструкциите с предикативи за психически състояния в българския език – номенклатура и диференциални характеристики. [Stamenov, M. Konstruktsiite s predikativi za psihicheski sastoyaniya v balgarskiya ezik – nomenklatura i diferentsialni harakteristiki.] // *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, 2021, № 10, 76 – 113.